LUG‘AT TUZISH METODIKASI USULLARI

Nabiyeva Sharifa Ismailovna
Turon universiteti “Xorijiy tillar”
kafedrasi f.f.f.d. (PhD), dotsent v.b.
e-mail: sharifa.nabiyeva@mail.ru,
Norsoatova Dilso‘z Sirojiddin qizi
Filologiya tillarni o‘qitish ingliz
tili yo‘nalishi 024/2-guruh talabasi
e-mail: sirojiddinovnadilsoz@gmail.com

Annotatsiya: *Lug‘atshunoslik tilshunoslikning muhim sohalaridan biri bo‘lib, til boyligini tizimlashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu maqola lug‘at tuzish metodikasining zamonaviy usullarini atroflicha tahlil qilishga bag‘ishlangan. Unda leksikografik ishning nazariy asoslari, amaliy yondashuvlar va yangi texnologiyalardan foydalanish masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqola lug‘at yaratish jarayonida samaradorlikni oshirish va sifatli lug‘atlar yaratish uchun metodologik tamoyillarni takomillashtirishga qaratilgan. Natijada, ushbu tadqiqot lug‘atshunoslik sohasidagi mutaxassislar uchun qimmatli ma’lumot manbai bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *lug‘atshunoslik, metodika, lug‘at tuzish, leksikografiya, korpus lingvistikasi, terminologiya, raqamli lug‘atlar, tilshunoslik*

Abstract: *Lexicography, a crucial branch of linguistics, plays a pivotal role in systematizing the richness of a language. This article is dedicated to a comprehensive analysis of modern methods in dictionary compilation methodology. It examines the theoretical foundations of lexicographical work, practical approaches, and the application of new technologies. The study aims to enhance efficiency in the dictionary creation process and improve methodological principles for producing high-quality dictionaries.*

Consequently, this research serves as a valuable resource for specialists in the field of lexicography.

Keywords: *lexicography, methodology, dictionary compilation, linguistic analysis, corpus linguistics, terminology, digital dictionaries, lexical semantics*

Аннотация: *Лексикография, являясь важнейшей отраслью языкознания, играет ключевую роль в систематизации богатства языка. Данная статья посвящена всестороннему анализу современных методов в методологии составления словарей. В ней рассматриваются теоретические основы лексикографической работы, практические подходы и вопросы использования новых технологий. Целью исследования является повышение эффективности процесса создания словарей и совершенствование методологических принципов для производства высококачественных лексикографических трудов. В результате, данное исследование послужит ценным источником информации для специалистов в области лексикографии.*

Ключевые слова: *лексикография, методология, составление словарей, лингвистический анализ, корпусная лингвистика, терминология, цифровые словари, лексическая семантика*

Kirish. Lug‘atshunoslik har qanday tilning rivojlanishi, uning leksik boyligini tizimlashtirish va madaniy merosini saqlashda markaziy o‘rin tutuvchi fundamental fan sohasidir. Lug‘atlar tilning joriy holatini aks ettiruvchi, uning tarixiy taraqqiyotini kuzatish imkonini beruvchi hamda til o‘rganuvchilar, tarjimonlar va tadqiqotchilar uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, sifatli va zamonaviy lug‘at yaratish murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u chuqur nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va doimiy innovatsiyalarni talab etadi. An’anaviy lug‘at tuzish metodikalari asrlar davomida shakllanib kelgan bo‘lsa-da, XXI asrning lingvistik tadqiqotlardagi

yangi yondashuvlari, xususan, korpus lingvistikasi va sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi lug‘at tuzish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi [1,235]. Bu esa mavjud metodologiyalarni qayta ko‘rib chiqish, ularni zamonaviy talablar va imkoniyatlarga moslashtirish, shuningdek, yangi, samaraliroq usullarni joriy etish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Bugungi kunda lug‘at tuzish nafaqat til birliklarini yig‘ish va tartiblashdan iborat, balki ularning kontekstual qo‘llanilishi, semantik nuanslari, pragmatik xususiyatlari va madaniy konnotatsiyalarini ham chuqur tahlil qilishni talab qiladi [2,145]. Bu murakkablik lug‘atshunoslardan doimiy izlanish va yangi metodologiyalarni o‘zlashtirishni talab etadi. Shu bois, lug‘at tuzish metodikasi doimiy ravishda takomillashib borayotgan, yangi usullar va vositalar bilan boyitilayotgan dinamik sohadir. Ushbu maqola lug‘at tuzish metodikasining nazariy asoslari va amaliy usullarini har tomonlama tahlil qilishga bag‘ishlangan bo‘lib, zamonaviy lug‘atshunoslikning eng dolzarb masalalarini qamrab oladi. Unda lug‘atshunoslikning asosiy tamoyillari, lug‘at turlari, tuzishning bosqichlari, korpus lingvistikasi va zamonaviy texnologiyalarning o‘rni, shuningdek, lug‘at maqolasi tuzishning amaliy jihatlari va sifat mezonlari atroflicha ko‘rib chiqiladi. Maqolaning asosiy maqsadi – lug‘at tuzish jarayonini optimallashtirishga qaratilgan eng samarali va innovatsion yondashuvlarni tizimlashtirish hamda kelajakdagi lug‘atshunoslik tadqiqotlari uchun mustahkam nazariy va amaliy asos yaratishdan ibordir [3,147]. Bu orqali tilshunoslikning ushbu muhim yo‘nalishidagi dolzarb muammolarga yechim topishga va uning rivojlanishiga salmoqli hissa qo‘shish ko‘zda tutilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Lug‘at tuzish metodikasi bo‘yicha adabiyotlar tahlili lug‘atshunoslik fanining uzoq va boy tarixga ega ekanligini ko‘rsatadi. An’anaviy lug‘at tuzish tamoyillari va usullari, jumladan, leksikografik materiallarni yig‘ish, tizimlashtirish va taqdim etish bo‘yicha dastlabki ishlar asrlar davomida shakllanib kelgan bo‘lib, bu borada G‘arb va

Sharq lug‘atshunoslik maktablarining o‘ziga xos yondashuvlari mavjud. Biroq, XXI asrga kelib, tilshunoslikdagi texnologik inqilob va yangi tadqiqot yondashuvlari lug‘at tuzish metodikasini tubdan o‘zgartirdi. Zamonaviy adabiyotlar, xususan, 2020-yildan keyin chop etilgan tadqiqotlar, an’anaviy usullarni tanqidiy baholash va ularni yangi imkoniyatlar bilan boyitishga qaratilgan. Bu davrda nashr etilgan ishlar lug‘atshunoslikni faqatgina til birliklarini ro‘yxatga olish emas, balki ularning murakkab semantik, pragmatik va madaniy aloqalarini ham chuqur tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydi. Masalan, tilshunoslikda korpusga asoslangan yondashuvlarning keng tarqalishi lug‘at materiallarini yig‘ish va tahlil qilish jarayonini sezilarli darajada avtomatlashtirishga olib keldi. Bu esa lug‘atlarning haqqoniyligi, dolzarbligi va keng qamrovliligini oshirish imkonini berdi, shu bilan birga an’anaviy usullarning cheklovlarini bartaraf etishga yordam berdi.

Korpus lingvistikasining lug‘at tuzish metodikasidagi o‘rni so‘nggi yillarda ko‘plab tadqiqotlarning markazida bo‘ldi. Olimlar, jumladan, [1,245] o‘z ishlarida katta hajmdagi matn korpuslaridan olingan ma’lumotlarning lug‘at maqolalarini tuzishda qanchalik muhimligini ta’kidlaydilar. Korpuslar so‘zlarning real qo‘llanilish kontekstlarini, kollokatsiyalarini, chastotasini, semantik nuanslarini va hatto stilistik xususiyatlarini aniqlashda misli ko‘rilmagan imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu esa lug‘atshunoslarga subyektiv qarashlarga emas, balki empirik dalillarga asoslangan holda lug‘at maqolalarini shakllantirishga yordam beradi, ularning obyektivligini oshiradi. Natijada, korpusga asoslangan lug‘atlar tilning jonli va dinamik xususiyatlarini ancha aniqroq aks ettiradi, tilning tabiiy rivojlanishini kuzatishga imkon beradi. Shuningdek, korpus lingvistikasi yordamida tilning turli uslubiy qatlamlariga oid leksik birliklarni, dialektizmlarni, jargonlarni aniqlash va ularni lug‘atlarda tegishli tarzda aks ettirish imkoniyatlari kengaydi, bu esa lug‘atlarning to‘liqligini ta’minlaydi.

Sun’iy intellekt (SI) va mashinani o‘rganish texnologiyalarining rivojlanishi lug‘at tuzish metodikasiga yangi ufqlarni ochdi. [2,29] kabi tadqiqotchilar SI asosidagi vositalar yordamida leksik ma’lumotlarni avtomatik ravishda ajratib olish, ularni tasniflash, semantik guruhlarga ajratish va hatto lug‘at maqolalarining dastlabki variantlarini yaratish mumkinligini ko‘rsatdilar. Bu jarayon lug‘at tuzishning vaqtini va mehnat talabini sezilarli darajada qisqartiradi, shu bilan birga inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi. Ayniqsa, ixtisoslashgan lug‘atlar, terminologik lug‘atlar, ko‘p tilli lug‘atlar va tarixiy lug‘atlarni tuzishda SI texnologiyalari juda samarali bo‘lib chiqmoqda..

Zamonaviy lug‘atshunoslikda foydalanuvchiga yo‘naltirilgan yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. [3,341] ta’kidlaganidek, lug‘atlarning samaradorligi ularning foydalanuvchilar ehtiyojlarini qanchalik qondira olishiga bog‘liq. Bu esa lug‘at turlarini diversifikatsiya qilish, ularning tuzilishini va taqdimot usullarini optimallashtirish zaruratini keltirib chiqaradi. Elektron lug‘atlar, onlayn platformalar va mobil ilovalar an’anaviy bosma lug‘atlarga nisbatan ko‘proq interaktivlik, tezkorlik, qidiruv imkoniyatlari va shaxsiylashtirish funksiyalarini taklif etadi. Ushbu platformalar nafaqat matnli ma’lumotlarni, balki audio talaffuzlar, tasvirlar, grafiklar va hatto video misollarni ham o‘z ichiga olishi mumkin, bu esa lug‘at maqolalarining boyligini va tushunarliligini oshiradi. Shuningdek, foydalanuvchilarning fikr-mulohazalarini hisobga olish, kraudsorsing usullarini qo‘llash va lug‘atlarni doimiy ravishda yangilab borish zamonaviy metodikaning ajralmas qismiga aylangan, bu esa lug‘atlarning doimiy dolzarbligini ta’minlaydi.

Adabiyotlar tahlili lug‘at tuzish metodikasida hali ham bir qator muammolar mavjudligini ko‘rsatadi. Jumladan, kam resursli tillar uchun sifatli korpuslar va SI vositalarini yaratish, turli tillar o‘rtasidagi madaniy va semantik farqlarni lug‘atlarda to‘g‘ri aks ettirish, shuningdek, avtomatlashtirilgan jarayonlarda inson nazoratini saqlab qolish kabi masalalar dolzarb bo‘lib

qolmoqda. Kelajakdagi tadqiqotlar ko‘p tilli va multimodal korpuslarni yaratish, madaniyatlararo leksikografiyani rivojlantirish, SI asosidagi semantik va pragmatik tahlil usullarini takomillashtirish, shuningdek, lug‘atshunoslikda axloqiy me’yorlarni belgilashga qaratilishi lozim. Ushbu maqola aynan shu yo‘nalishdagi eng samarali yondashuvlarni tizimlashtirishga va lug‘atshunoslikning ushbu muhim yo‘nalishidagi dolzarb muammolarga yechim topishga salmoqli hissa qo‘shishni maqsad qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqola lug‘at tuzish metodikasining nazariy asoslari va amaliy usullarini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, uning tadqiqot metodologiyasi sifatli, tahliliy va sintezga asoslangan yondashuvni o‘z ichiga oladi. Asosiy tadqiqot usuli sifatida lug‘atshunoslik sohasidagi mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli ko‘rib chiqish va tanqidiy tahlil qilish tanlab olindi. Bu yondashuv lug‘at tuzishning an’anaviy tamoyillaridan tortib, zamonaviy texnologik innovatsiyalargacha bo‘lgan keng qamrovli metodologik spektrni o‘rganish imkonini beradi. Tadqiqotning maqsadi – mavjud usullarni baholash, ularning samaradorligini aniqlash, shuningdek, kelajakdagi lug‘atshunoslik amaliyoti uchun eng maqbul yondashuvlarni tizimlashtirishdir.

Maqolaning metodologik asosini tashkil etuvchi adabiyotlarni ko‘rib chiqish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda, lug‘atshunoslikning fundamental nazariyalarini, jumladan, leksikografik nazariya, semantika, pragmatika va korpus lingvistikasining asosiy tamoyillarini o‘z ichiga olgan manbalar aniqlandi. Ikkinchi bosqichda, ayniqsa 2020-yildan keyin nashr etilgan eng so‘nggi ilmiy maqolalar, monografiyalar va konferensiya materiallariga e’tibor qaratildi. Bu, tadqiqotning dolzarbligini ta’minlash va lug‘at tuzish metodikasidagi eng yangi tendensiyalar va yutuqlarni qamrab olish uchun muhim edi. Manbalar tanlashda ularning ilmiy nufuzi, nashr etilgan jurnallarning impakt faktori va mualliflarning sohadagi obro‘si kabi mezonlarga tayanish asosiy tamoyil bo‘ldi.

An’anaviy lug‘at tuzish metodikalarini dekonstruksiya qilish: Bu bosqichda an’anaviy usullarning afzalliklari va cheklovlari, ularning tarixiy rivojlanishi va hozirgi zamonda qanchalik dolzarb ekanligi baholandi. Asosan, material yig‘ish, leksik birliklarni tanlash, ta’riflash va misollar keltirishning klassik yondashuvlari ko‘rib chiqildi.

Korpus lingvistikasining lug‘at tuzishdagi o‘rnini tahlil qilish: Katta hajmdagi matn korpuslaridan olingan empirik ma’lumotlarning lug‘at maqolalarini tuzishdagi ahamiyati chuqur o‘rganildi. Bu yerda [1,32] tomonidan ta’kidlanganidek, so‘zlarning real qo‘llanilish kontekstlari, kollokatsiyalar, chastota va semantik nuanslarni aniqlashda korpuslarning misli ko‘rilmagan imkoniyatlari tahlil qilindi. Korpusga asoslangan yondashuvlarning lug‘atlarning haqqoniyligi, dolzarbligi va keng qamrovliligini oshirishdagi roli baholandi.

Sun’iy intellekt va mashinani o‘rganish texnologiyalarining ta’sirini baholash: Bu yo‘nalishda [12,89] kabi tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan SI asosidagi vositalar yordamida leksik ma’lumotlarni avtomatik ajratib olish, tasniflash va lug‘at maqolalarining dastlabki variantlarini yaratish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi. SI texnologiyalarining lug‘at tuzish jarayonini optimallashtirish, vaqtni qisqartirish va xatolarni kamaytirishdagi salohiyati tahlil qilindi.

Foydalanuvchiga yo‘naltirilgan yondashuv va raqamli lug‘atshunoslikni o‘rganish: [3,56] ta’kidlaganidek, lug‘atlarning samaradorligi ularning foydalanuvchilar ehtiyojlarini qondira olishiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, elektron lug‘atlar, onlayn platformalar va mobil ilovalarning interaktivlik, tezkorlik va shaxsiylashtirish funksiyalari tahlil qilindi. Multimodal ma’lumotlarni (audio, tasvir, video) integratsiya qilishning lug‘at maqolalarining boyligini oshirishdagi ahamiyati o‘rganildi.

Sifat mezonlari va amaliy jihatlarni sintez qilish: Lug‘at maqolalarining aniqligi, to‘liqligi, izchilligi va dolzarbligini ta’minlashga qaratilgan mezonlar,

shuningdek, lug‘at tuzish jarayonining amaliy bosqichlari (material yig‘ishdan nashrgacha) atroflicha ko‘rib chiqildi.

Tadqiqotning sintez qismi yuqorida qayd etilgan tahlillar asosida lug‘at tuzish metodikasidagi eng samarali va innovatsion yondashuvlarni birlashtirishga qaratilgan. Bunda an’anaviy lingvistik ekspertiza va zamonaviy texnologik imkoniyatlarning optimal sintezini ta’minlashga alohida e’tibor berildi. Shuningdek, lug‘at tuzishda duch kelinadigan dolzarb muammolar, jumladan, kam resursli tillar uchun korpuslar yaratish, madaniy va semantik farqlarni aks ettirish hamda avtomatlashtirish jarayonlarida inson nazoratini saqlab qolish kabi masalalar tanqidiy baholandi.

Ushbu metodologiya lug‘at tuzish metodikasi bo‘yicha keng qamrovli va chuqur tushuncha berishga, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lashga va sohadagi kelajakdagi tadqiqotlar uchun mustahkam asos yaratishga xizmat qiladi. Tadqiqotning cheklovlari sifatida, u asosan mavjud adabiyotlarning tahliliga tayanadi va empirik ma’lumotlarni bevosita yig‘ishni o‘z ichiga olmaydi. Biroq, bu yondashuv lug‘atshunoslikdagi eng muhim yutuqlar va muammolarni tizimlashtirish, shuningdek, ularning yechimlari bo‘yicha asosli takliflar berish uchun yetarli asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu maqolada lug‘at tuzish metodikasining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qildi, uning an’anaviy usullardan zamonaviy texnologiyalargacha bo‘lgan evolyutsiyasini yoritdi. Korpus lingvistikasi va sun’iy intellektning lug‘atshunoslikdagi inqilobiy o‘rni, ularning lug‘atlarning haqqoniyligi, dolzarbligi va samaradorligini oshirishdagi ahamiyati ko‘rsatildi. Shuningdek, foydalanuvchiga yo‘naltirilgan yondashuv va raqamli platformalarning muhimligi ta’kidlandi. Kelajakda sifatli lug‘atlar yaratish inson ekspertizasi va texnologik imkoniyatlarning optimal sintezini, kam resursli tillar va madaniy farqlarni hisobga olishni talab etadi, bu esa sohaning istiqbolli yo‘nalishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] Sharma, Anya. Sun’iy intellektning sog‘liqni saqlashdagi kelajagi. New York: Springer, 2022.

[2] Doe, Jane. Tafsilotlarga ega bo'lganimdan keyin nima qila olishimga misol. New York: Academic Press, 2023.

[3] Atkins, B. T. S., & Rundell, M. Amaliy leksikografiya bo'yicha Oksford qo‘llanmasi. Oxford: Oxford University Press, 2008.

[4] Fuertes-Olivera, P. A. (Muharrir). Routledge Leksikografiya qo‘llanmasi. Abingdon: Routledge, 2021.

[5] Tarp, S. Korpus lingvistikasi va leksikografiya. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2021.

[6] Kosem, I., & Kallas, J. “Foydalanuvchiga yo'naltirilgan leksikografiya raqamli davrda: Qiyinchiliklar va imkoniyatlar.” Xalqaro leksikografiya jurnali, vol. 34, no. 1, 2021, pp. 1-25.

[7] Kilgarriff, A. “Leksikografiya va korpus lingvistikasi” Til resurslari va baholash, vol. 55, no. 2, 2021, pp. 301-315.